

Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca

Facultatea de Litere

**Games of Identity and Alterity in the Novels
of
Salman Rushdie and V. S. Naipaul**

– teză de doctorat –

– REZUMAT –

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Virgil STANCIU

Doctorand:

Emilia Georgeta IVANCU

2010

Jocul identităților și al alterităților în romanele lui Salman Rushdie și ale lui V. S. Naipaul

Doctorand: Emilia Ivancu

Cuprins

Introducere

Capitolul 1: Postcolonialism/ Postcolonialitate: direcții, afirmații, interogări

Identitatea și/sau alteritatea ca na(r)ațiune

Provincializând Europa între călătoria înafară și călătoria înăuntru

Secundaritate și mimetism

Istoria, povestea sa (*his story*) și re-amintirea

Genealogia și identitatea celor dez-amintiți

Viziuni cronotopice: timpul-spațiu și conservarea istoriei

„[...]’ trecutul este o țară din care am emigrat cu toții[...]”

Fascinația pentru diferență/vs/ Nevoia de familiaritate

Contra-povestea lui/vs/Contra-povestea ei

Hibridizare, heteroglosie și limba engleză

Literatura postcolonială și *spațiul neprimitor*

Capitolul 2: Joaca de-a timpul și identitatea

Călătorii înăuntru, călătorii înafară, re-vizitări, evadări

Timpul invizibil

Separarea timpului de spațiu

Povești de *translatate* și timpul cosmic

Păpuși, păpușari și timpul discontinuu

Obligația de a uita /vs/ Nevoia de a-și aminti

Sensul timpului (in-)congruent

Capitolul 3: Memorie și discurs narativ sau *Memini ergo sum*

Adevărul memoriei, modelul augustinian și modelul beckettian

Identități narative/vs/ Identități personale

Memini Ergo Sum și reprezentările dispoziționale

De la *Memini Ergo Sum* la *Scribo Ergo Sum*

Capitolul 4: Identități migratoare: spațiu, loc, acasă

Ființe *trans-latare* între *acasă* și departe

Imaginând *alte spații*

În căutarea lui *acasă*

Întâlnind *Enigma Celuilalt*

Perspective și viziuni *u-topice*

Peisaje ale minții – *izotopii* narative

Frontiere și puncte ale lui Aleph – Negociind identitatea/alteritatea

Capitolul 5: Călătoria spre Sine, călătoria spre Celălalt

Identități spectrale ectoplasmice/vs/Identități spectrale prismatice

Măști și identități ectoplasmice

În căutarea *ființei-în-sine*: străini pentru Sine, străini pentru Celălalt

„*Adorarea este și ea o călătorie*”

Epifania chipului/Epifania cearșafului

Paleonimia, *l'autre langue* și povestea care eliberează

Lumi-oglinzi *sau* În căutarea lui *Mundus Imaginalis*

Reprezentarea în pictură *sau* Modalități de a privi

Povești călătore

Concluzii: Paradoxurile jocului

Bibliografie

Cuvinte-cheie: *identitate, alteritate, sine, celălalt, mimică, postcolonialism/postcolonialitate, timp, istorie vs. istoria lui/ei, memora, structură narativă, poveste, spațiu, loc, migrare, călătorie, întâlnire, discurs narativ, heterotopie, izotopie, u-topie, paleonimie spectralitate, epifania chipului, le pour-soi, l'en soi.*

Teza de doctorat cu titlul **Jocurile identității și ale alterității în romanele lui Salman Rushdie și V. S. Naipaul** are 227 de pagini și este structurată în cinci capitole, dintre care unul sintetic și celelalte patru analitice, la care se adaugă secțiunea de concluzii. Deși teza de doctorat, prin temă și subiect, poate fi considerată o cercetare în domeniul literaturii și culturii postcoloniale, abordarea este una mai degrabă multidisciplinară, deoarece apelează la instrumente din alte domenii de cercetare precum literatura comparată, filosofia alterității, imagologia, antropologia etc.

Prezența și întâlnirea cu Celălalt a existat în mintea și gândirea umană încă din perioada Antichității, când omul trebuie să fi fost surprins să descopere, precum spune scriitorul polonez Ryszard Kapuściński, cum că există și alți oameni pe pământ: „Ce moment important în istoria omenirii, ce descoperire majoră că există și alți oameni pe lume!”¹ Din momentul acestei descoperiri până astăzi, fascinația pentru Celălalt a rămas aceeași. Cu toate acestea, ceea ce putem numi hibriditate, adică melanjul de elemente culturale din care se compune mediul în care trăim, în cele din urmă nu mai desemnează civilizații omogene sau pure din punctul de vedere al rasei, iar consecința este, citându-l tot pe Kapuściński cu o formulare din 2006, că „din ce în ce mai mult cultura azi devine hibridă și eterogenă”². Odată cu dezvoltarea mass-mediei și a comunicării, ca de altfel și a apariției unor noi state – fostele colonii care au devenit state independente – noi culturi au început să câștige încredere și să-și urmeze dorința de afirmare, găsindu-și drumul înapoi către centrele continentului European și astfel refăcând traiectoria călătoriilor propuse către inima acestor teritorii de către un alt scriitor controversat, tot polonez la origine, Joseph Conrad.

Mai mult decât atât, Marc Augé, în cartea sa *A Sense of the Other*, afirmă că „individul este, prin definiție, compozit: relația stă la baza identității. Alteritatea și identitatea sunt de neconceput una fără cealaltă, nu numai în sistemele sociale, dar și în definițiile deja

¹ Ryszard Kapuściński, *The Other*, Trad. Antonia Lloyd Jones, cu o introducere de Neal Ascherson, London and New York: 2008, p. 80.

² Ryszard Kapuściński, *The Other*, p. 89.

recunoscute ale individului care este parte din aceste sisteme”³. De asemenea, pentru a exprima preocuparea aproape obsesivă de astăzi pentru prezența, înțelegerea sau definirea Celuilalt, Augé adaugă observația că „națiunile moderne sunt bântuite de marele Celălalt – colonizator, deschizător de drumuri, Dumnezeuul creștin sau Marele Diavol.”⁴ Cu siguranță, aici putem adăuga orice alt calificativ pentru a-l desemna pe Celălalt – mai ales după 11 septembrie – când Islamismul a devenit mult mai alterizat decât alte religii – și sub influența diverselor ideologizări ale diverselor curente sau concepte precum termenii *postcolonialism/postcolonialitate* înșiși.

În contextul întregii crize epistemologice prin care trece astăzi cultura post-(post)-modernă/contemporană și în contextul literaturii postcoloniale de expresie engleză și al tuturor individualizărilor prin care trec literatura și critica postcolonială, prezenta teză de doctorat își propune să identifice și să interogheze jocul identităților și al alterităților din romanele a doi scriitori de limbă engleză, de origine indiană, unul născut în India – Salman Rushdie –, iar celălalt în Trinidad Tobago – V. S. Naipaul, amândoi întâlnindu-și și împlinindu-și destinul de scriitori în Anglia. În același timp, scopul a fost, de asemenea, de a identifica și de a analiza ceea ce același Marc Augé a numit ‘*les regles du je/jeu*’⁵ regulile jocului/eului din romanele lor. Prin urmare, am pornit de la premisa că „eu” presupune potențialitatea unui „joc” atât cu referire la relația cu Sinele, cât și cu Celălalt, adică de la premisa că toate aceste relații culturale, politice, sociale sau erotice funcționează după reguli similare jocurilor.

Unul dintre scopurile majore ale cercetării este, astfel, acela de a discuta modalitatea în care Sinele și Celălalt interferează și inter-acționează în romanele celor doi scriitori prin ceea ce am numit o relație ca un joc, adică o relație a cărei menire nu este neapărat aceea de a câștiga oricare ar fi miza jocului, ci de a performa o acțiune care, precum aproape toate acțiunile umane, are structura unui joc, după cum spune Huizinga în *Homo Ludens*⁶. Rezultatul unui asemenea joc este întâlnirea cu Celălalt. Acest joc dintre identități și alterități este văzut ca o acțiune de a ajunge la și de a-i face față Celuilalt sau Sie însuși, văzut mai întâi la nivel cultural, apoi ca proiecție la nivel narativ. Relațiile intrinsece care apar la nivel cultural și

³ Marc Augé, *A Sense of the Other. The Timeliness and Relevance of Anthropology*, Traducere de Amy Jacobs, Stanford, California: Stanford University Press, 1998, p. 102.

⁴ Marc Augé, *A Sense of the Other. The Timeliness and Relevance of Anthropology*, p. 93.

⁵ Marc Augé, *A Sense of the Other. The Timeliness and Relevance of Anthropology*, p. 22.

⁶ Johan Huizinga, *Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture*, London: Routledge, 1950.

narativ, precum și la cel lingvistic sau de percepție a lumii imaginate și create, au loc și se dezvoltă în ceea ce Homi Bhabha a numit „cel de-al treilea spațiu”⁷. Acesta este spațiul hibridității, unde diferențele nu se transformă în *insule de identitate*⁸, ci întâlnesc alte diferențe. Spațiul unde se nasc și funcționează identitățile și alteritățile este spațiul unde „Celălalt trebuie văzut ca o negare necesară a unei identități primordiale – culturale sau psihice – care introduce sistemul de diferențiere ce va permite culturalului să fie reprezentat ca realitate lingvistică, simbolică, istorică.”⁹ Acest topos este văzut în contextul unei literaturi, numite aici convențional, postcoloniale, un termen care pare deja de o bună perioadă de timp, nesatisfăcător, pentru că îi lipsesc „rasa și genul” și pune accentul mai degrabă pe rădăcinile patriarhale ale Europei decât pe diversitatea culturală a fiecăreia dintre colonii, așa cum afirmă Boyce Davies. În același timp, termenul care îi corespunde – *post-colonialitate* - poate fi citit ca *post-European-(colonial)ity*¹⁰, cu alte cuvinte, *colonialitate post-europeană*, în opinia aceluiași critic literar. Cu toate acestea, oricât de convențional ar fi acest termen, cei doi scriitori sunt analizați tocmai în acest context hibrid al postcolonialului, în contextul celui de-al treilea spațiu tocmai pentru că cei doi scriitori, asemănători și diferiți în viață precum și în operă, provoacă proximitatea și întâlnirea cu Celălalt în toate segmentele majore care alcătuiesc dimensiunea identității și, prin urmare, a alterității: timpul, istoria, memoria, narațiunea, spațiul și locul, migrarea, călătoria și/sau întâlnirea. Acestea sunt temele principale ale analizei noastre, care, multidisciplinară în abordare, recurge la teme și probleme derivate precum discursul autobiografic, heterotopia și izotopia, spectralitatea, epifania, deși acestea nu sunt tratate ca subsidiare din punctul de vedere al importanței.

Primul capitol al tezei de doctorat, **Postcolonialism/Postcolonialitate: direcții, afirmații, interogări** își propune să prezinte caracteristicile principale ale evoluției literaturii postcoloniale, unde identitatea și alteritatea, moștenite din perioada colonială ca motoare principale, sunt exploatate pentru a crea un nou spațiu de discuție și afirmare, compus din câteva elemente definiții prin care alteritatea și identitatea prind formă și funcționează. Aceste elemente care sunt, în cele din urmă, definiții pentru orice sine sau identitate, devin aproape vitale pentru cultura și literatura postcolonială. Timpul, istoria națională/individuală,

⁷ Homi Bhabha, *The Third Space: Interview with Homi K. Bhabha* in *Identity: Community, Culture, Difference*. Ed. Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, 1990, p. 211.

⁸ Homi Bhabha, *Boundaries, Differences, Passages*, VolkswagenStiftung – A Foundation of Knowledge, http://www.volkswagenstiftung.de/fileadmin/downloads/Bhabha_Homi.pdf.

⁹ Homi Bhabha, *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, 1994, p. 52.

¹⁰ Boyce Davies qtd. in Patricia Krüs, ‘Myth and Revolution in the Caribbean Postmodern’, *Cultural Identity and Postmodern Writing*, Edited by Theo D’haen and Pieter Vermeulen, Amsterdam – New York, Rodopi, 2006, p. 151.

memoria, spațiul, locul, călătoria, povestea, narațiunea sunt nodurile principale în rețeaua de identități și alterități care creează textura romanelor celor doi scriitori analizați aici.

Prin urmare, aceste elemente sunt abordate la două niveluri: pe de o parte, ele sunt privite mult mai strict și mai general din perspectiva studiilor postcoloniale. Pe de altă parte, aceleași elemente sunt tratate dintr-o perspectivă mai individualizată a fiecăruia dintre cei doi romancieri și în contextul câtorva dintre romanele lor, într-o manieră comparatistă. În primul capitol, elemente precum timpul, istoria, memoria, spațiul, narațiunea formulează, într-un context mai larg, după cum spune Elleke Boehmer, patru mari scopuri ale literaturii postcoloniale: căutarea identității culturale/etnice, personale, clădite pe păstrarea spirituală a legilor tradiționale, credința că scriitura este parte integrantă din definirea de sine, punerea accentului pe reconstrucția istorică, imperativul etic al reconcilierii cu trecutul¹¹. Astfel, primul capitol își propune o încercare de a demonstra că, la modul general, urmând teoria lui Homi Bhabha cu privire la discursul unei națiuni¹² ce se transformă, s-ar putea adăuga, într-o narațiune de identificare a identității, discursul postcolonial reassemblează, redefiniște și reconstruiește granițele, forma și mesajul, așadar și istoria, din perspectiva marginilor înseși. Cu toate acestea, unul dintre paradoxurile discursului postcolonial și al formelor lui redefinitorii se află chiar în centrul fostei lumi coloniale. Scriitori precum V. S. Naipaul, care vine din Trinidad, Chinua Achebe și mulți alții au reușit să dea voce unor națiuni a căror istorie și tradiție de a scrie au venit odată cu și au fost preluate de la coloniștii europeni. Acesta este unul dintre paradoxurile jocului dintre cuceritori și cuceriiți, și anume faptul că, fie el istoric, cultural, politic sau literar, contra-discursul se bazează întocmai pe discursul monologic, exclusiv european.

Capitolul al doilea, **Joaca de-a Timpul și Identitatea**, abordează unul dintre elementele majore care, până la finalul cercetării, vor crea un corpus structurat de analiză, alături de spațiu și călătorie. Există o frază cunoscută a lui Salman Rushdie: „trecutul este o țară din care am emigrat cu toții”¹³, frază care, după cum spune scriitorul însuși, este mai adevărată și mai apropiată de experiența unui emigrant, care nu mai are o țară a sa, o limbă sau o casă proprii. Cei doi scriitori emigranți, Rushdie și Naipaul, se află în situația de a adopta această relație cu

¹¹ Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. Ediția a doua, New York: Oxford University Press, 2005, p. 221.

Homi Bhabha, *Introduction: Narrating the Nation in Nation and Narration*, London and New York: Routledge, 1990.

¹³ Salman Rushdie, *Imaginary Homelands*, p. 12.

trecutul fărâmițat și de a încerca să adăuge istorie „nouă”, și astfel să întregească, cu alte cuvinte – să schimbe, propria lor cultură. Din această perspectivă situațională, capitolul de față este dedicat timpului și felului în care el afectează identitatea sau alteritatea personajelor și interoghează modalitatea prin care sinele relaționează atât cu timpul individual, limitat, cât și cu timpul general, infinit, care nu poate fi nici captivat, nici oprit. În romane precum *Copiii de la miez de noapte*, *Pământul de sub tălpile ei* sau *Shalimar Clovnul*, ca de altfel în majoritatea romanelor lui Rushdie, legătura personajelor cu timpul nu este una fracturată sau, cu alte cuvinte, există o permanentă încercare a individului de a transgresa limitele propriului timp individual și astfel de a atinge, într-un fel sau altul, de a se reintegra în timpul universal, în ceea ce poate fi numit spațiul-din-afara-timpului. În romanele lui Rushdie, viziunea asupra timpului este întotdeauna cronotopică, deoarece istoria poate fi conservată, revizitată, poate fi cunoscută prin arome și condimente sau se întâmplă ca timpul însuși să devină un cântec orfic fără de sfârșit precum în *Pământul de sub tălpile ei*. Cu siguranță, această dorință de reintegrare într-un timp primordial nu este prezentată în mod naiv, ea trebuie detectată în atitudinea personajelor atât față de trecut cât și față de sine sau ceilalți. Există o scenă relevantă în *Shalimar Clovnul*, unde timpul și locul sunt reunite prin ritualul sacru al poveștilor sfinte. Musulmani și hinduși stau la aceeași masă în controversatul Kasmir și „locuiesc în povestea celuilalt prin imaginație”¹⁴ într-un timp al carnavalului, când povestea și rolurile funcționează ca ritualuri menite să reînnoiască timpul și locul manifestării. „Timpul și experiența sunt atât de intim interconectate încât ele se măsoară prin evenimente care sunt la rândul lor importante și conectate cu experiența.”¹⁵ Această experiență a timpului, actualizată prin prezentarea poveștilor, permite, de fapt, întâlnirea cu celălalt; diversitatea se celebrează dintr-o dublă perspectivă culturală. Este o poveste ce se reactualizează și care are puterea de a le oferi participanților o viziune mitică, identitățile lor ajungând să fie definite de povestea însăși. Confruntarea dintre timpul mitic, premodern, și timpul vestic, modern, se suprapune confruntării dintre personaje precum Shalimar și Ophulus, iar câștigătorul este Shalimar sau timpul însuși.

Pe de altă parte, dacă, în cazul lui Rushdie, timpul, deși polivalent, în combinație cu povestea, își descoperă aspectul cosmic, iar timpul și spațiul devin o unitate, în cazul lui V. S. Naipaul, timpul este înghețat, precum i se întâmplă lui Mohun Biswas, care toată viața încearcă să

¹⁴ Couze Venn, *The Future of Dialogue: Narrative Identity, the Exchange of Memory, and the Constitution of New Spaces of Belonging*, www.uel.ac.uk/cnr/documents/Venn3.doc.

¹⁵ Robert David Sack, *Human Territoriality. Its History and Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, pp. 64-65.

umple spațiile goale ale propriei existențe ce pare a fi vidă, uitată, timpul pentru el fiind unul secăt de resurse. În *Enigma sosirii*, romanul autobiografic al lui Naipaul, în care se descrie călătoria spre centru, există din nou o disonanță completă între timp și topos, între ceea ce naratorul vede ca fiind un peisaj perfect, dar cu „o tentă de glorie dispărută” și timpul de care dispune. În general, în niciunul dintre romanele lui Naipaul, timpul nu poate fi reintegrat în textura locului și a spațiului. Dacă în cazul lui Rushdie povestea este cea care reunește cele două elemente, în cazul lui Naipaul povestea se naște din această disonanță continuă. Povestea care trebuie spusă, în romanele ambilor scriitori, fie rezultă din, fie dă naștere viziunilor asupra timpului și spațiului. Poveștile în sine sunt precum monadele care guvernează centrele discursurilor narative și tocmai ele reprezintă bagajul pe care personajele îl duc cu sine, pe care îl povestesc sau îl ascultă, îl scriu sau îl imaginează și care fac regulile jocului. Mai mult decât atât, aceste povești, precum povestea vieții lui Saleem Sinai sau cea scrisă de naratorul din *Enigma sosirii*, dezvoltă un dialog identitar atât cu sinele celui ce narează, cât și cu celălalt, ascultătorul, în cazul în care acesta există. Astfel, dacă Padma este cea care ascultă și dă un sens poveștii lui Saleem, sau dacă Împăratul din Florența ascultă până la urmă întreaga poveste a lui Mogor, nimeni nu citește începutul poveștii lui Mohun sau povestea Naratorului din *Engima sosirii*. Dacă vorbim despre timp, poveste și narațiune, atunci un element important din creația discursului narativ al celor doi scriitori îl reprezintă memoria și imaginația.

Țara numită trecut pe care amândoi încearcă să o reconstruiască, să o redefiniească sau să o recâștige într-un fel sau altul, atunci când este confruntată cu harta amintirilor din prezent, se transformă într-un spațiu fluctuant, memoria crește și devine imaginație, iar granița dintre istorie și memorie, fapt și imaginație, sine și celălalt devine la fel de nesigură. De aceea, în mod paradoxal, în cazul lui Naipaul, autorul devine narator și personaj în același timp, iar discursul său pare a fi caracterizat de luptele și epuizarea tuturor personajelor sale pentru că relația lor cu trecutul și, în consecință, discursul lor narativ sunt nevrotice. Lor li se pare imposibil să relaționeze cu propriul trecut, care este fărâmițat, fluid, fragmentar și distructiv. Pe de altă parte, chiar dacă personaje precum Saleem din *Copiii de la miez de noapte* par să sufere de nevroză, de asemenea, legătura lor cu trecutul și felul în care sinele relaționează cu narațiunea amintito-imaginată este una în continuă reînnoire în așa fel încât legătura pe care acestea o au cu propria lor memorie, trecut și narațiune este una plină de potențial pentru că istoria lor este „conservată”. Una dintre concluziile acestui capitol este că, pentru Rushdie, timpul în formele lui – trecut, istorie, schimbare, percepție a schimbării, stare activă, stare

pasivă – este creator de sens, iar personajele se confruntă cu timpul în așa fel încât timpul individual devine timp cosmic și esența lor este salvată, iar timpul și spațiul se reunesc, redevenind o unitate. Pe de altă parte, personajele lui Naipaul sunt mereu captive în timp pentru că el le oprește să atingă esența propriului lor sine, mai degrabă amplificând senzația de pierdere atât de bine exprimată de incongruența timpului și forma lui haotică. Timpul, pentru personajele lui Naipaul, reprezintă mereu ecoul absenței unei legături, a unității cu spațiul.

Capitolul al treilea, **Memorie și discurs narativ sau *Memini Ergo Sum*** este o continuare a capitolului anterior și își propune să identifice tipul de relație dintre memorie și discursul narativ în romanele celor doi scriitori și modalitatea în care identitatea și/sau alteritatea personajelor este modelată de ele. În cazul lui Salman Rushdie, personajele își revigorează sinele prin posibilitatea de a menține un discurs coerent despre trecut – precum face Saleem Sinai – prin balanța dintre, în termeni ricoeurieni, *mêmeté* și *ipséité*. Știm, cu toate acestea, că un personaj precum Saleem Sinai este același (termenii lui Ricoeur sunt următorii: latină: *idem*, engleză: *sameness*, germană: *Gleichheit*, franceză: *mêmeté*)¹⁶ de la începutul romanului până la final, dar ceea ce el schimbă, odată cu schimbarea numelui și a diverselor etape și experiențe de viață, este sinele (în termenii lui Ricoeur: latină: *ipse*, engleză: *selfhood*, germană: *Selbstheit*, franceză: *ipséité*)¹⁷. Iar ceea ce creează identitatea personajelor lui Salman Rushdie este permanența în timp și relația dintre diversele tipuri de sine (ușor de observat în cazul lui Saleem Sinai), adică între diversele forme pe care le iau personajele când își schimbă numele și încep o nouă viață, urmând mecanismul prezentat de Paul Ricoeur. Acest mecanism presupune că elementele care țin de *sine* (*ipse*) sunt acumulate în timp prin caracteristicile lui *același* (*idem*) și, prin urmare, asigură permanența identității în timp, astfel discursul narativ despre trecut – în forma *periautografiei*¹⁸ este unul vindecător.

O concluzie care poate fi dedusă din aceste discursuri *periautografice*, unul de tip augustinian pentru Salaman Rushdie și unul beckettian pentru Naipaul, este că pentru primul memoria și imaginația eliberează procesul narativ și ajută la menținerea *sinelui ca altul* în așa fel încât la final sinele se reîntoarce la narator, după cum se întâmplă cu Saleem, în timp ce ascultătorul are rolul de a confirma povestea, facilitând nararea ei, iar sinele relaționează cu propriul

¹⁶ Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990, p. 140.

¹⁷ Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990, p. 140.

¹⁸ James Olney, *Memory and Narrative. The Weave of Life-Writing*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998, p. IV.

trecut. În cazul lui Naipaul, avem de-a face mai mult sau mai puțin cu același narator care spune aceeași poveste sau cu ceea ce James Olney numește, citându-l pe Damaso – „*reprezentări dispoziționale* – adică evenimente-cheie din autobiografia unui individ pe baza cărora identitatea se reconstruiește în mod repetat”¹⁹. Tocmai aceste reprezentări dispoziționale – aceeași călătorie, întoarcerea, frustrarea finală, sunt cele care construiesc identitatea NARATORULUI și relația pe care el o are cu lumea în universul romanesc al lui Naipaul, ele sunt cele care transformă sinele într-un străin

În acest capitol, aplicând teoria lui Ricoeur referitoare la ‘*Soi-même comme un autre*’²⁰ (*sinele văzut ca altul*), se poate observa că personajele din ambele universuri românești devin personaje în propriile povești. Efectul este cu totul altul pentru fiecare dintre ei, după cum urmează: Naratorul din *Enigma sosirii* scrie o povestire inspirată de tabloul lui De Chirico, o povestire despre un Narator care trăiește experiența unor peisaje și ținuturi străine și, la final, își dă seama că și-a vizitat propria viață, trăind-o, narațiune ce se dovedește a fi romanul lui Naipaul *O viață pe jumătate*. Aceeași povestire în ramă pare a se regăsi și în metatextul *Haine noi*, unde Naratorul explorează spații necunoscute și atinge același sentiment de epuizare la final. În consecință, toate aceste structuri narative par a fi, de fapt, una singură și toți acești naratori care spun povești par a fi auto-proiecții ale aceluiași autor-narator ce trebuie să-și amintească și să povestească pentru a trăi. Cu toate acestea, în cazul discursului narativ al ambilor scriitori, personajele, de-a lungul întregului proces de memorie și narațiune, își duc viața pornind de la etapa *Memini ergo sum - Îmi amintesc, deci exist* și ajung la *Scribo ergo sum – Scriu, deci exist*.

Dacă cele două capitole anterioare explorează relația dintre sine și timp, sine și memorie, sine și narațiune, capitolul următor, **Identități migratoare: spațiu, loc, acasă** abordează dimensiunea spațiului și locului ca generatori activi ai hărților identitare și imaginare. Astfel, relația emigrantului cu trecutul lui este direct legată cu sinele interior pentru că autorecunoașterea și relația cu ceilalți depind de relația pe care o are, la nivel de memorie și discurs narativ, cu propriul sine de ieri sau cu cel de acum douăzeci de ani. Totodată trecutul construiește memoria colectivă și, astfel, simțul apartenenței, relația cu ceea ce numim „acasă”, spațiu sau loc, este una la fel de organică. Oamenii sunt definiți de către locul/spațiul în care locuiesc, pe care îl vizitează, îl părăsesc, pentru că le oferă o perspectivă de care

¹⁹ James Olney, *Memory and Narrative. The Weave of Life-Writing*, p. 343.

²⁰ Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990.

depinde chiar relația lor cu trecutul. Mai mult decât atât, locul și spațiul implică prezența/absența fie a unei persoane, fie a unui alt loc sau spațiu.

Prin urmare, în acest capitol încercăm să identificăm, prin teoriile propuse de Michel Foucault (*heterotopie*)²¹ și Henri Lefebvre (*heterotopie, u-topie, izotopie*)²² procesul prin care diverse tipuri de spații și locuri funcționează în romanele celor doi scriitori. În ambele cazuri, avem de a face cu spații imaginare, hărți ale minții care creează decorul în care sinele se mișcă, trăiește, creează sau moare. Pentru Salman Rushdie, spațiile funcționează ca rezervoare productive pentru întregul univers; în romanele sale locul se identifică cu spațiul (spre exemplu, lada de rufe din care Saleem Sinai se conectează cu copiii de la miezul nopții este o heterotopie productivă); Prințesa Qara Köz este o heterotopie în ea însăși, care reflectă toată lumea din jurul său. Toate aceste spații sunt locuri fără loc, adică *u-topii* în sensul prezentat de Henri Lefebvre și confirmă faptul că „un loc nu este decât o întâlnire cu evenimentele”²³. Acest lucru caracterizează universul lui Salman Rushdie, unde locul și spațiul se reunifică în același fel în care timpul se reunește cu spațiul (timpul, convențional vorbind, fiind definit și el ca o succesiune de evenimente), iar sinele poate vedea universul în integralitatea sa, ca dintr-un punct al lui Aleph, precum în *Versetele satanice*. Pe de altă parte, în cazul lui Naipaul, spațiul este separat și de loc, și de timp, iar personajele sunt mereu în căutarea unui loc ce se poate numi *acasă*, precum Mohun Biswas, al cărui scop în viață este acela de a găsi o casă pentru sine și pentru familia sa. Chiar la final, după multe întâmplări nefericite, casa pe care o găsește Biswas este o parodie. Personajele lui Naipaul par să nu simtă reverberațiile locurilor și spațiilor în care locuiesc sau prin care călătoresc, astfel apărând mereu o disonanță între sine și loc. Iar dacă avem aceeași schemă narativă în multe dintre romanele sale, spațiile imaginate sunt mereu replici ale aceluiași topos inițial, ele devin ceea ce Lefebvre a numit *izotopii*, adică *ceea ce creează și face un loc să fie același loc*²⁴ – în cazul lui Naipaul fiecare loc fiind o replică similară altora și în același timp întregului compus din aceste replici. Există și spații compensatorii pentru identitățile care nu-și pot găsi un *acasă* pentru ființa lor. Astfel, fie că vorbim despre heterotopiile lui Rushdie, fie despre izotopiile lui Naipaul, relația dintre spațiu, loc și timp este una foarte strânsă, în timp ce granițele sunt fluctuante pentru ca aceste

²¹ Michel Foucault, *Preface to The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, Random House, Inc., New York, 1994; *Des espaces autres*, <http://www.foucault.info/documents/heteroTopia>.

²² Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, Translated by Robert Bonono, Prefață de Neil Smith, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 1991.

²³ Robert David Sack, *Human Territoriality. Its History and Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p. 64.

²⁴ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, p. 37.

spații să devină spații de negociere pentru identitățile personajelor ce par să reconfigureze relația dintre spațiu și timp. De aceea, personajele, prin călătoria lor de migrare, creează viziuni asupra lumii pe care o locuiesc și prin care călătoresc viziuni care includ participarea și prezența celuilalt.

Călătoria, care înseamnă mișcare, acțiune în timp și spațiu, reunește aceste elemente și implică un scop și o destinație și care, chiar dacă se află în afara persoanei care începe călătoria, ea va duce fie către Sine, fie către Celălalt. Ultimul capitol al tezei, **Călătoria spre Sine, călătoria spre Celălalt**, aduce câteva noutăți de abordare a temei, propunându-și să demonstreze că personajele din romane au identități spectrale și în călătoriile lor reflecția spectralității lor determină relația cu Celălalt. În consecință, pornind de la teoria spectralității a lui Jean Beaudrillard și Marc Guillaume și continuând cu termenul *Mundus Imaginalis*²⁵ al lui Henry Corbin, bazat pe filosofia sufistului Sohrawarti, se demonstrează că personajele din romanul lui Salman Rushdie *Seducătoarea din Florența* (de exemplu, prințesa Qara Kōz sau servitoarea ei Oglinda) sau Saleem Sinai din *Copiii de la miez de noapte* au o identitate prismatică. Călătoria lor este o călătorie spre NA-KOJA-ABAD (în persană – *Ținutul-lui-Nicăieri*) la finalul căreia îl întâlnesc pe Celălalt în forma epifaniei în sensul dat de Emmanuel Lévinas. Pe de altă parte, în cazul lui Naipaul, personaje precum Yvette sau Salim din romanul *O cotitură în râu* poartă măști, ele nu pot să ajungă la celălalt întrucât sunt hăituite de o identitate ectoplasmică. Acest lucru se întâmplă și din cauza luptei permanente ce rezultă din încercarea ființei-pentru-ea (*le pour-soi*) să devină ființa-în-sine (*l'en soi*). Acest lucru demonstrează că identitățile ce se întâlnesc, de exemplu, în romanul *O cotitură în râu* sunt *identități diasporice* care se disipează în lupta dintre adevăratul sine și imaginea impusă de ceilalți.

În același timp, o problemă importantă în acest capitol este rolul femeii în universul românesc al celor doi scriitori. În romanul lui Rushdie, femeile sunt motoarele centrale care pornesc și mențin lumea în mișcare și prin care se salvează identitatea unui personaj masculin, precum în cazul lui Saleem și al Padmei. În mod opus, în cazul lui Naipaul, exceptând personajul Yvette din romanul *O cotitură în râu*, care îi schimbă tipologia feminină, toate identitățile feminine sunt doar umbre, caricaturi ce adesea nu au nici măcar un nume al lor. Un astfel de exemplu este *soția lui Jack* din *Enigma sosirii*. În consecință, lumea romanelor lui Naipaul pare incompletă, în timp ce întâlnirea cu Celălalt pare să nu se transforme niciodată într-o epifanie a chipului așa cum o definea Lévinas.

²⁵ Henry Corbin, 'Mundus imaginalis or The Imaginary and the Imaginal' la The Hermetic Library, Copyright © 1996–2009, John G. Bell, August, 2009, http://www.hermetic.com/bey/mundus_imaginalis.htm.

Una dintre afirmațiile pe care le face această cercetare este că, în universurile complexe ce aparțin celor doi scriitori, jocul identităților pare să expună seturi diverse de reguli prin care se înfăptuiește întâlnirea cu Sinele sau cu Celălalt, în care scopul și mijlocul par a fi, în același timp, a-și aminti și a spune *o poveste* sau *povestea* pentru că oamenii au nevoie de și pot trăi doar prin a-și spune povestea. În cazul lui Salman Rushdie, spațiile locuite sunt întotdeauna spații regeneratoare de prezență. Povestea spusă este în mod invariabil nouă, dar de la primele romane până la cele mai recente întotdeauna marchează mișcarea de la sine către celălalt, astfel demonstrând opusul verdictului sartrean ('L'enfer, c'est les autres.'²⁶), spunând că „Nu ceilalți sunt iadul”²⁷. Pe de altă parte, în ceea ce privește romanele lui Naipaul, care se concentrează în mare parte pe aceeași schemă narativă și care coagulează aceleași spații la infinit, rezultatul este o rețea narativă compusă din povestiri mai mici, în care timpul fie este înghețat, fie absent și unde povestea nu-și găsește un ascultător care să o valideze. În ambele cazuri, cele două universuri romanești dovedesc că jocul este de a veni și de a spune povestea, acest lucru presupunând o călătorie de transgresie de la *Memini ergo sum* la *Scribo ergo sum*.

Analizând trei segmente majore necesare atât pentru afirmarea cât și pentru menținerea unei identități, cercetarea interoghează universurile romanelor celor doi scriitori și, prin relațiile de tip joc cu Sinele sau cu Celălalt, care sunt definite de cele trei elemente – timpul, spațiul, călătoria – se ilustrează povestea ce trebuie spusă. Noutatea cercetării rezidă în abordarea interdisciplinară și în analiza pe mai multe planuri a textelor văzute dintr-o perspectivă comparativă, astfel oferind o imagine atât a celor mai importante trăsături ale literaturii postcoloniale profund marcate de scrierile lui Salman Rushdie și ale lui V. S. Naipaul, cât și o foarte adâncă înțelegere a relației dintre un personaj și sinele lui, între sine și celălalt și între sine și lume.

Este important de menționat faptul că, în cercetarea de față, alegerea romanelor nu este exclusivă și poate reprezenta doar un model și o premisă care pot fi extinse la alte romane la care se fac uneori doar trimiteri ocazionale. Acest model, fie că vorbim de timp, memorie, narațiune, spații și locuri și, în cele din urmă, despre călătoria către Celălalt, este o modalitate de coagulare a experienței celor doi scriitori care, în mod paradoxal, refuzând să fie catalogați în orice fel, se consideră două voci distincte, dar care determină, influențează și unifică atât literatura centrului, cât și pe cea a marginilor.

²⁶ Jean Paul Sartre, *Huis clos. Twentieth Century Texts*, Abingdon Oxon : Routledge, 2000, p. 95.

²⁷ Salman Rushdie, *The Enchantress of Florence*, p. 504.

BIBLIOGRAFIE

I. Surse primare

1. NAIPAUL, V. S., *An Area of Darkness*, New York: Vintage Books, 2002.
2. ---. *The Enigma of Arrival*, London: Penguin Books, 1987.
3. ---. *A Flag on the Island*. Harmondsworth: Penguin Books, 1969.
4. ---. *Half A Life*, London, Basingstoke and Oxford: Picador, 2001
5. ---. *A House for Mr. Biswas*, New York: Random House, 1961.
6. ---. *India: A Million Mutinies Now*, London: Vintage, 1990.
7. ---. *India: A Wounded Civilization*, Calcutta: Penguin Books, 1979.
8. ---. *Letters Between Father and Son*, London: Little, Brown and Company, 1999.
9. ---. *Literary Occasions. Essays*, Introduced and edited by Pankaj Mishra, New York: Alfred A. Knopf, 2003.
10. ---. *The Loss of Eldorado. A Colonial History*, London: Penguin 1978.
11. ---. *Magic Seeds*, London: Picador, 2004.
12. ---. *The Middle Passage. Impressions of Five Societies, British, French and Dutch, in the West Indies*, London: Picador, 2001.
13. ---. *Miguel Street*, Johannesburg: Harcourt Education Limited, 2000.
14. ---. *The Mimic Men*, New York: Vintage International, A Division of Random House.
15. ---. *Mr. Stone and the Knights Companion*. Harmondsworth: Penguin Books, 1973.
16. ---. *The Mystic Masseur*, New York: Vintage Books, Random House, 1959.
17. ---. *The Suffrage of Elvira Peron*. Harmondsworth: Penguin Books, 1969.
18. ---, Adrian Rowe-Evans. *A Transition Interview*, 'Transition', No. 40 (Dec. 1971), Published by Indiana University Press on behalf of the W.E.B. DU Bois Institute.
19. ---. *Two Worlds. Nobel Lecture 2001*, PMLA, Vol. 117, No. 3, (May, 2002).
20. ---. *A Way in the World*, London: Heinemann, 1994.
21. ---. *The Writer and the World*, New York – Toronto: Alfred A. Knopf, 2002.
22. NAIPAUL, Shiva, *Beyond the Dragon's Mouth*, London: Sphere Books Ltd., 1984.

23. RUSHDIE, Salman. *East, West*. London: Vintage, 1995 (1994).
24. ---. *The Enchantress of Florence*, London: Vintage Books, 2009.
25. ---. Lecture on *The Enchantress of Florence* as a part of the Authors@Google series. June 18, 2008, <http://www.youtube.com/watch?v=Ah9PyZNb4F8>.
26. --- & Günter Grass, *Fictions Are Lies That Tell the Truth: Salman Rushdie and Günter Grass: In Conversation in Conversations with Salman Rushdie*, Mississippi: University Press of Mississippi, 2000.

27. ---. *Fury*. London: Vintage, 2002.
28. ---. *Grimus*. London: Vintage, 1996.
29. ---. *The Ground Beneath Her Feet*, London: Vintage Books, 1999.
30. ---. *Haroun and the Sea of Stories*, London: Granta Books in association with Penguin Books, 1990.
31. ---. *Imaginary Homelands*, London: Granta Books London in association with Penguin Books, 1992.
32. ---. *Imagining the Self and the World*, The Hindu, Online Edition of India's National Newspaper, Sunday, April 13th, 2008,
<http://www.hindu.com/mag/2008/04/13/stories/2008041350020100.html>
33. ---. & MOYERS, Bill, *Interviews on Faith and Reason*,
http://www.pbs.org/moyers/faithandreason/watch_rushdie.html.
34. ---. *The Jaguar Smile: A Nicaraguan Journey*, New York: Henry Holt and Co., 1987.
35. ---. *Midnight's Children*, Berkshire: Vintage, 1995.
36. ---. *The Moor's Last Sigh*, London: Vintage, 1995.
37. ---. & VIBHUTI Patel, interview, Saja Forum, June 27, 2008,
<http://www.sajaforum.org/2008/06/books-salman-ru.html?cid=120475778>.
38. ---. *The Satanic Verses*, London, Penguin Group, 1988.
39. ---. *Shalimar the Clown*, London: Jonathan Cope, Random House, 2005.
40. ---. *Shame*, New York: Henry Holt and Company, 1983.
41. ---. *Step Across This Line*, New York: Random House, 2003.
42. --- & Elizabeth West. *The Vintage Book of Indian Writing 1947-1997*. London: Vintage, 1997.

II. Surse secundare

43. ACHEBE, Chinua. *Things Fall Apart*, Berkshire: Heinemann, 1958.
44. ---. *An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness*, "Massachusetts Review", No. 18 (1977) pp. 782-794.
45. ADAMS, Paul Channing. *A Reconsideration of Personal Boundaries in Space-Time*, "Annals of the Association of American Geographers", Vol. 85, No. 2, (Jun., 1995),
<http://www.jstor.org/stable/2564314>.
46. AHMED, Sara. *Narratives of migration and estrangement*, "International Journal of Cultural Studies", 1999; 2; 329, <http://ics.sagepub.com/cgi/content/abstract/2/3/329>.
47. ALONSO, Ana Maria. *The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism and Ethnicity*, Annual Review of Anthropology, Vol. 23. (1994).
48. xxx, *Alfel de spații. Studii de heterotopologie*, Coordinator Ciprian Mihali, București: Editura Paideia, 2001.

49. ATTRIDGE, Derek. *Ethical Modernism: Servants as Others in J. M. Coetzee's Early Fiction* in 'Poetics Today' 25:4 (Winter 2004). Copyright © 2004 by the Porter Institute for Poetics and Semiotics.
50. ASHCROFT, Bill, GRIFITHS, Gareth, TIFFIN, Helen. *The Empire Writes Back*, London: Routledge, 1989.
51. AUGÉ, Marc. *A Sense of the Other. The Timeliness and Relevance of Anthropology*, Translated by Amy Jacobs, Stanford, California: Stanford University Press, 1998.
52. ST. AUGUSTINE. *Confessions*, Project Gutenberg Literary Archive Foundation, <http://www.ibiblio.org/gutenberg/etext02>.
53. AUSTEN, Jane. *Mansfield Park*. With a new introduction by Margaret Drabble. New York: Penguin Books, 1996.
54. BAKHTIN, M. M. *The Dialogic Imagination*, Edited by Michael Holquist, Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin: University of Texas Press, 1981.
55. ---. *Speech Genres and Other Late Essays*, Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin: University of Texas Press, 1994 (1986).
56. BARKER, Jill. *The Self, the Other and the Text: Psychoanalytic Criticism in Introducing Literary Theories. A Guide and Glossary*, Coordinated by Julian Wolfreys, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.
57. BARICCO, Alessandro. *Ocean. Sea*, London: Penguin Books Ltd., 2000.
58. BARNES, J. Trevor. *Placing ideas: genius loci, heterotopia and geography's quantitative revolution*, "Progress in Human Geography", 2004; 28; 565.
59. BARRY, Peter. *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester and New York: Manchester University Press, 1995.
60. BASSNETT, Susan, TRIVEDI, Harish. *Postcolonial Trans-lation. Theory and Practice*, London and New York: Routledge, 1999.
61. BAUDRILLARD, Jean, and GUILLAUME, Marc. *Figurile alterității*, Pitești: Editura Paralela 45, 1994.
62. BECKETT, Samuel. *Complete works*, <http://www.samuel-beckett.net/whatistheword.html>.
63. BEECROFT, Simon. *Sir Vidia's Shadow: V.S. Naipaul, the Writer and The Enigma of Arrival*, "The Journal of Commonwealth Literature" 2000; 35; 71.
64. BERCE, Sanda. *Explorations in the hermeneutics of vision: The rhetoric of modernity (Dialogue, difference and the Other)* in <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=40D98CFF-876A-4E47-AE6B-43AD038A326C>.
65. ---. *Modernity in Contemporary English Fiction*, Cluj-Napoca: Dacia, 2002.

66. BERGER, John et al. *Ways of Seeing. Based on the BBC television series with John Berger*, London: British Broadcasting Corporation and Penguin Books, 1972.
67. BHABHA, Homi. *Boundaries, Differences, Passages*, VolkswagenStiftung – A Foundation of Knowledge,
http://www.volkswagenstiftung.de/fileadmin/downloads/Bhabha_Homi.pdf.
68. ---. *Nation and Narration*, London: Routledge, 1990.
69. ---. *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, 1994.
70. ---. *The Third Space: Interview with Homi K. Bhabha* in *Identity: Community, Culture, Difference*. Ed. Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, 1990.
71. ---. *Unpacking My Library Again*, “The Journal of the Midwest Modern Language Association”, Vol. 28, No. 1, Identities, (Spring, 1995).
72. ---. *The World and the Home*, Social Text, No. 31/32, Third World and Post-Colonial Issues, (1992), pp. 141-153 Published by: Duke University Press Stable.
73. BLOOM, Harold, *Salman Rushdie*, Edited and with an Introduction by Harold Bloom, Broomall: Chelsea House Publishers, 2003.
74. BRAGA, Corin. “*Imagination*”, “*imaginaire*”, “*imaginal*”. *Three concepts for defining creative fantasy*, The Journal for the Study of Religions and Ideology, volume 6, no. 16, Spring 2007, pp. 59-68.
75. BOEHMER, Elleke. *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*, Second Edition, New York: Oxford University Press, 2005.
76. BORGES, Jorge Luis. *El Aleph*, (1945), Translation by Norman Thomas Di Giovanni in collaboration with the author, online version at
<http://www.phinnweb.org/links/literature/borges/aleph.html>.
77. BONAZZI, Alessandra. *Heterotopology and Geography*, “Space and Culture” vol. 5 no. 1, February, 2002, p. 43, <http://sac.sagepub.com/cgi/content/abstract/5/1/42>.
78. *** *British Fiction of the 1990*, Edited by Nick Bentley, London and New York: Routledge, 2005.
79. BOOTH, Wayne. *The Rhetoric of Fiction*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1961.
80. BRADBURY, Malcolm. *The Modern British Novel*, London, Penguin Books, 1994.
81. BRYDEN, Inga. *‘There is no outer without inner space’1: constructing the haveli as Home*, “Cultural Geographies”, 2004,
<http://cgj.sagepub.com/cgi/content/abstract/11/1/26>.
82. BUBER, Martin. *I and Thou*, A New Translation with a Prologue ‘I and Thou’ and Notes by Walter Kaufmann, New York: Simon and Schuster, 1970.
83. CALINESCU, Matei. *Cinci fețe ale modernității*, București : Editura Univers, 1995.

84. CAMERON, Emilie. *Indigenous Spectrality and the Politics of Postcolonial Ghost Stories*, "Cultural Geographies", 2008; 15, pp. 383-393.
85. *** *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Second edition, General Editor Robert Audi, New York: Cambridge University Press, New York, 1999.
86. *** *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Second edition, General Editor Robert Audi, New York: Cambridge University Press, 1995-1999.
87. DE CERTEAU, Michel. *The Practice of Everyday Life*, Translated by Steven Rendall, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984.
88. CHAKRABARTY, Dipesh. *Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for the Indian Past* in "Representations", 37, Winter 1992, The Regents of the University of California.
89. ---. *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2000.
90. CHATMAN, Seymour. *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1980.
91. CHEVALIER, Jean and GHEERBRAND, Alain. *Dicționar de simboluri*, București: Editura Artemis, 2000.
92. CHILDS, Peter. *Contemporary Novelists. British Fiction since 1970*, New York : Palgrave Macmillan, 2005.
93. *** *A Concise Companion to Contemporary British Fiction*, Edited by James F. English, Malden, Oxford and Carlton, Blackwell Publishing, 2006.
94. *** *Congo River. Beyond Darkness* (doc.). Dir. Thierry Michel. Producer: Christine Pireaux – Serge Lalou, 2006. Film website : <http://www.congo-river.com/index.php>.
95. CONNOR, Steven. *The English Novel in History*, London: Routledge, 1996.
96. CORBIN, Henry. "Mundus imaginalis or The Imaginary and the Imaginal" at The Hermetic Library, Copyright © 1996–2009, John G. Bell, August, 2009, http://www.hermetic.com/bey/mundus_imaginalis.htm.
97. ---. *The Voyage and the Messenger, Iran and Philosophy*, Berkeley, California: North Atlantic Books, 1998.
98. ---. *Omul și îngerul său. Inițiere și cavalerie spirituală*, Buucurești: Univers Enciclopedic, 2002.
99. *** *Contemporary British Fiction*, Edited by Richard J. Lane, Rod Mengham and Philip Tew, Cambridge: Polity Press, 2003.
100. COTRAU, Liviu. *The Magic of Words in the Novels of William Golding* in Ileana Galea, Virgil Stanciu; Liviu Cotrău, *Studies in the Contemporary English Novel*. Cluj Napoca: 1990,

101. *** *Cultural Identity and Postmodern Writing*, Edited by Theo D'haen and Pieter Vermeulen, Amsterdam-New York: Rodopi, 2006.
102. CURRELL, David. *An Introduction to Puppets and Puppetmaking*, London: Apple Press, 1992.
103. CURRIE, Mark. *Postmodern Narrative Theory*, Houndmills, Basingstoke and London: The Macmillan Press Ltd., 1998.
104. DAVIS, Colin. *Diasporic Subjectivities*, French Cultural Studies, 2006; 17; 335.
105. DEFOE, Daniel. *Robinson Crusoe*, online version,
106. <http://www.onlineliterature.com/view.php/crusoe/>.
107. DERRIDA, Jacques. *Dissemination*. Translation with an Introduction and Additional Notes by Barbara Johnson, Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
108. ---. *Le Monolinguisme de l'autre*. Paris: Galilée, 1996.
109. ---. *The Spectres of Marx. The State of the Debt, the Work of the Mourning and the New International*. Translated from the French by Peggy Kamuf, Introduction by Bernd Magnus and Steven Cullenberg . New York: Routledge, 1994.
110. ---. *Writing and Difference*, Translated, with an introduction and additional notes by Alan Bass, London and New York: Routledge Classics, 2002.
111. DONOGHUE, Denis. *Her Man Friday*,
<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html>.
112. DÖRING, Tobias. *Caribbean – English Passages. Intertextuality in a Postcolonial Tradition*, London and New York: Routledge, 2002.
113. DRECHSEL TOBIN, Patricia. *Time and the Novel. The Genealogical Imperative*. New Jersey: Princeton University Press, 1978.
114. EAGLETON, Terry. *The Illusions of Postmodernism*. Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd., 1996.
115. ECO, Umberto. *Şase plimbări în pădurea narativă*. Constanța, Editura Pontica, 1997, traducere de Ștefania Mincu, prefață de Marin Mincu.
116. ELIADE, Mircea. *Mitul eternei reînțarceri*. București: Editura Univers Enciclopedic, 1999.
117. FALCONER, Rachel. *Bouncing down to the Underworld: Classical Katabasis in "The Ground Beneath Her Feet"*. "Twentieth Century Literature", Vol. 47, No. Salman Rushdie (Winter, 2001), 467-509.
118. FERREOL, Gilles, JUCQUOI, Guy. *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*. Iași: Polirom, 2005.
119. FENON, Frantz. *Black Skin, White Masks*. Translated from the French by Charles Lam Markmann New York: Grove Press, 1967.
120. FORSTER, E. M. *A Passage to India*. London: Penguin Books, 1979.

121. FOUCAULT, Michel. *Des espaces autres*.
<http://www.foucault.info/documents/heteroTopia>.
122. ---. *The Archaeology of Knowledge*. Translated by Alan Sheridan New York: Vintage, 1972.
123. ---. *The Birth of the Clinic*. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage, 1973.
124. ---. *The History of Sexuality*. Translated by Robert Hurley. New York: Vintage, 1986.
125. ---. *The History of Madness*. Oxon: Routledge, 2006 (1972).
126. ---. *The History of Sexuality*. Volume 1: An Introduction, Translated by Robert Hurley, New York: Vintage, 1978.
127. ---. *Discipline and Punish*. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage, 1977.
128. ---. *The Language of Space*, Translated by Gerald Moore in *Space, Knowledge and Power. Foucault and Geography*, Edited by Jeremy W. Crampton and Stuart Elden, Cornwall, TJ International Ltd., 2007, pp. 163-168.
129. ---. *Nietzsche, Genealogy, History in Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Edited by D. F. Bouchard, Ithaca: Cornell University Press, 1977.
130. ---. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. Random House, Inc., New York, 1994.
131. ---. *Technologies of the Self*. Martin, L.H. et al., *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, London: Tavistock, 1988.
<http://www.foucault.info/documents/heteroTopia>.
132. FRENCH, Patrick. *The Authorized Biography of V. S. Naipaul. The World Is What It Is*. Pan Macmillan, London: Picador, 2008.
133. FRYE, Northrop. *Fables of Identity. Studies in Poetic Mythology*. New York : Harcourt, Brace & World, 1963.
134. FUKUJAMA, Francis. *Identity and Migration*. 'Prospect', February, 2007, <http://www.prospectmagazine.co.uk/2007/02/identityandmigration>.
135. GALEA, Ileana; STANCIU, Virgil; COTRĂU, Liviu. *Studies in the Contemporary English Novel*, Cluj Napoca: 1990.
136. GAREBIAN, Keith. *V. S. Naipaul's Negative Sense of Place*. "The Journal of Commonwealth Literature", 1975; 10; 23.
137. GHANDI, Leela. *Postcolonial Theory. A Critical Introduction*. New York: Columbia University, 1998.
138. GIDDENS, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2009 (1990).
139. ---. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 1991.

140. GRANT, Damian. *Salman Rushdie*. Plymouth: Northcote House Publishers Ltd., 1999.
141. GREEN Anna, TROUP Kathleen. *The Houses of History. A Critical Reader in Twentieth-Century History and Theory*. Manchester: Manchester University Press, 1999.
142. GROZA, Octavian. *Teritorii (Scieri, dez-scieri)*. București, Editura Paideia, 2003.
143. HALL, Stuart. *Critical Dialogues in Cultural Studies*. Edited by David Morley and Kuan-Hsing Chen, London: Routledge, 1996.
144. HAYWARD, Helen. *The Enigma of V.S. Naipaul*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
145. HESSE, Herman. *The Glass Bead Game*. Translated by Richard and Clare Winston, with a Foreword by Theodore Ziolkowski, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 2000.
146. *** *Heterotopia. Ca*. The University of Western Ontario:
<http://uwo.ca/visarts/heterotopia/index.htm>.
147. HUIZINGA, Johan. *Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture*. London: Routledge, 1950.
148. HUTCHEON, Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York: London: Routledge, 1992.
149. ---. *Politica postmodernismului*. București : Editura Univers, 1997.
150. ---. BHABHA, Homi K., BOYARIN, Daniel, GÖLZ Sabine I. *Four Views on Ethnicity*. PMLA, Vol. 113, No. 1, Special Topic: Ethnicity, (Jan., 1998), <http://www.jstor.org/stable/463407>.
151. *** *Introducing Literary Theories. A Guide and Glossary*. Edited by Julian Wolfreys. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2001
152. *** *Images of India in Literature in English*. Edited by Maria Edelson, Łódź: Łódź Publishing House, 1999.
153. JOHN, Mary E. *Discrepant Dislocations. Feminism, Theory, and Postcolonial Histories*. Berkeley. Los Angeles. Oxford: University of California Press, 1996.
154. JOHNSON, Peter. *Unravelling Foucault's 'different spaces', "History of the Human Sciences*. 2006; 19; 75.
155. JONES, Stephanie. *The Politics and Poetics of Diaspora in V.S. Naipaul's A Way in the World in "The Journal of Commonwealth Literature"*. 2000; 35; 87.
156. KAPUŚCIŃSKI, Ryszard. *The Other*. Translated by Antonia Lloyd Jones, with an introduction by Neal Ascherson. London and New York: 2008.
157. KING, Bruce. *The New Internationalism: Shiva Naipaul, Salman Rushdie, Buchi Emecheta, Timothy Mo and Kazuo Ishiguro in The British and Irish Novel since 1960*, Edited by James Acheson, London: Macmillan Academic and Professional Ltd., 1991.

158. KNIGHTS, B. David. *Territory and People or People and Territory?: Thoughts on Postcolonial Self-Determination*, "International Political Science Review", 1985; 6; 248.
159. KLAUSTERMAIER, Klaus K. *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, Oxford: One World, 2003.
160. KRISTEVA, Julia. *Étrangers à nous-mêmes*, Paris : Gallimard, 1988.
161. *** *The Portable Kristeva*, Edited by Kelly Oliver, New York, Columbia University Press, 1983.
162. KRÜS, PATRICIA. 'Myth and Revolution in the Caribbean Postmodern', *Cultural Identity and Postmodern Writing*, Edited by Theo D'haen and Pieter Vermeulen, Amsterdam – New York, Rodopi, 2006.
163. KUNDERA, Milan. *Testaments Betrayed*, Translated by Linda Asher, New York: HarperCollins Publishers, 1996.
164. LARUELLE, François. *Machines textuelles. Déconstruction et libido d'écriture*, Paris : Éditions du Seuil, 1976.
165. LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*, Translated by Donald Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell Publishing, 1991.
166. ---. *The Urban Revolution*, Translated by Robert Bonono, Foreword by Neil Smith, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2003.
167. LÉVINAS, Emmanuel. *Totality and Infinity*, Translated by Alphonso Lingis, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers, 1988.
168. LIONNET, Françoise. *Postcolonial Representations. Women, Literature, Identity*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1995.
169. LLOSA, Mario Vargas. *Scrisori către un tânăr romancier*, București, Editura Humanitas, 2003, traducere de Mihai Cantuniari.
170. LODGE, David. *The Practice of Writing*, London, Penguin Books, 1997.
171. LYOTARD, Jean-François. *Condiția postmodernă*, Traducere de Ciprian Mihali, București, Editura Babel, 1993.
172. MADDERN, Jo Frances. *Spectres of migration and the ghosts of Ellis Island*, "Cultural Geographies" 2008; 15; pp. 359-381.
173. MARCEL, Gabriel. *A fi și a avea*, Traducere de Ciprian Mihali, Tabel cronologic, îngrijire de text și note de François Bréda. Cluj, Editura Biblioteca Apostrof, 1997.
174. MARCUS, Laura. *Auto/biographical Discourses. Criticism, Theory, Practice*, Manchester and New York, 1994.
175. MASSIE, Allan. *The Novel Today, A Critical Guide to the British Novel 1970-1989*, London and New York, Longman, 1991.

176. MASSEY, Doreen. *Space-Time, 'Science' and the Relationship between Physical Geography and Human Geography*, "Transactions of the Institute of British Geographers", New Series, Vol. 24, No. 3, (1999).
177. McHALE Brian. *Constructing Postmodernism*, London and New York, Routledge, 1992.
178. ---. *Postmodernist Fiction*, London: Routledge, 1993.
179. MILLER, Vincent. *The Unmappable: Vagueness and Spatial Experience*, "Space and Culture", 2006; 9; 453.
180. MOI, Toril. *Sexual, Textual Politics*, London and New York, 1985.
181. MORRISON, Jago. *Contemporary Fiction*, London: Routledge, 2003.
182. MORRISON, Toni, McKay Nellie, *An Interview with Toni Morrison*, *Contemporary Literature*, Vol. 24, No. 4, (Winter, 1983), pp. 413-429.
183. *** *Modern Criticism and Theory. A Reader*, Ed. David Lodge and Nigel Wood, Harlow: Longman, 2000.
184. NARAYAN, R. K. *The Dark Room*, London: Vintage, 2001 (1938).
185. NASH, Catherine. *Cultural geography: postcolonial cultural geographies*, "Progress in Human Geography", 2002; 26; 219, <http://phg.sagepub.com>.
186. OAKES, Timothy. *Place and the Paradox of Modernity*, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 87, No. 3, September 1997.
187. OLNEY, James. *Memory and Narrative. The Weave of Life-Writing*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998.
188. PARFIT, Derek. *Reasons and Persons* in "Secolul XXI", *Alteritate*, 1-7/ 2002, București: 2002.
189. *** *The Party* (film), Dir. Blake Edwards. Perf. Peter Sellers, Claudin Longet, Natalia Borisova, Jean Carson. MGM, 1968.
190. PESSOA, Fernando. *The Book of Disquiet*. 5th ed. Edited by Maria José de Lancastre. Transl. Margaret Jull Costa. London: Serpent's Tail, 1991.
191. PICKERING, Michael. *Streotyping. The Politics of Representation*, New York: Palgrave, 2001.
192. *** *Postcolonial Literatures. Achebe, Ngugi, Desai, Walcott*, Edited by Michael Parker and Roger Starkey, Hampshire and London: Palgrave Macmillan, 1995.
193. RADU, Adrian. *The Literatures of Identity in Contemporary Britain*, Cluj-Napoca: Napoca Star, 2001.
194. RANAJIT, Guha. *The Prose of Counter-Insurgency*, in "Subaltern Studies II. Writings on the South Asian History and Society", *Subaltern Studies II*. New Delhi: Oxford University Press India, 1983.
195. RICHMOND, Angus. *Naipaul – The Mimic Man*, "Race Class" 1982; 24; 125.

196. RICOEUR, Paul. *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*, Edited and translated by John B. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981.
197. ---. *Soi-même comme un autre*, Paris : Éditions du Seuil, 1990.
198. ---. *Time and Narrative*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1984.
199. ROY, Arundhati. *The God of Small Things*, London: Flamingo Harper Collins, 1997.
200. RUFFEL, Lionel. *Începutul, sfârșitul, deznodământul. Cum să înțelegem postmodernul (Franța – Statele Unite)*, Translated by Alexandru Matei "Idei în dialog", Anul III, Numărul 11 (26), Noiembrie, 2006.
201. RHYS, Jean. *Wide Sargasso Sea*. Introduction by Francis Wyndham. New York: W. W. Norton and Co. Inc, 1982.
202. SACK, Robert David. *Human Territoriality. Its Theory and History*, London, New York: Cambridge University Press, 1986.
203. SAID, Edward. *Culture and Imperialism*, London: Chatto & Windus, 1993.
204. ---. *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978.
205. ---. *The World, the Text and the Critic*, London: Faber, 1984.
206. SARTRE, Jean-Paul. *Being and Nothingness*, Translated by Hazel E. Barnes, Abingdon Oxon: Routledge, 2005.
207. SARTRE, Jean-Paul. *Huis clos. Twentieth Century Texts*, Abingdon Oxon: Routledge, 2000.
208. SCHOLLES, Robert and KELLORG, Robert. *The Nature of Narrative*, New York, Oxford University Press, 1966.
209. SCOTT, David. *Refashioning Futures. Criticism after Postcoloniality*, New Jersey: Princeton University Press, 1999.
210. SHARMA, Shailja. *Salman Rushdie: The Ambivalence of Migrancy*, "Twentieth Century Literature", Vol. 47, No. 4, Salman Rushdie, (Winter, 2001), <http://www.jstor.org/stable/3175995>.
211. SHARP, Joanne P. *A Topology of 'Post' Nationality: (Re)mapping Identity in The Satanic Verses*, *Cultural Geographies*, 1994; 1; 65, <http://cgj.sagepub.com>.
212. SIMMEL, Georg. *The Stranger*, InfoAmericas Portal, created as an expression of a Project Plan IV National R & D, funded by the Spanish Government and the funds ERDF European, http://www.infoamerica.org/documentos_pdf/simmel01.pdf.
213. SMYTH, Edmund. *Postmodernism and Contemporary Fiction*, London: B.T. Batsford Ltd., 1991.
214. SOMMER, Doris. *Irresistible Romance in Nation and Narration*, coord. by Homi Bhaba, London: Routledge, 1990.

215. SOUTHGATE, Beverly. *History: What and Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*, London and New York: Routledge, 1996.
216. SPIVAK, Gayatri. *In Other Worlds. Essays on Cultural Politics*, New York: Routledge, 1988.
217. SWINDEN, Patrick. *The English Novel of History and Society*, London and Basingstoke: The Macmillan Press Ltd., 1984.
218. STANCIU, Virgil. *Fiction and the Lure of History* in “*Studia Universitatis Babeş-Bolyai*”, *Philologia*, LI, 2, 2006.
219. ---. *The Transition to Modernism in English Literature*, Cluj-Napoca: Editura Limes, 2007.
220. STEVENSON, Randall. *The British Novel since the Thirties. An Introduction*, London, B.T. Batsford, 1986.
221. TAGORE, Rabindranath. *The Home and the World*. Introduced by Anita Desai, Translated by Surendranath Tagore, Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1985 (1915).
222. TALIB, Ismail S. *The Language of Postcolonial Literatures*, London: Routledge, 2002.
223. TENNISSON, Alfred, *In Memoriam*,
www.theotherpages.org/poems/books/tennyson/tennyson02.html.
224. THIEME, John. *The Web of Tradition. Uses of Allusion in V. S. Naipaul's Fiction*, Hertford: Dangaroo Press, 1987.
225. TOBIN, Patricia Drechsel. *Time and the Novel. The Genealogical Imperative*, New Jersey: Princeton University Press, 1978.
226. TRIGG, Dylan. *The Place of Trauma: Memory, Hauntings, and the Temporality of Ruins*, *Memory Studies* 2009; 2; 87, pp.87-101.
227. TURNER, S. Bryan. *On the concept of axial space: Orientalism and the originary*, “*Journal of Social Archaeology*” 2001; 1; 62,
<http://jsa.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/62>.
228. *** *Twentieth Century Fiction. From Text to Context*, Edited by peter Verdonk and Jean-Jacques Weber, London and New York, Routledge, 1995.
229. URBACH, Henry. *Writing Architectural Heterotopia*, “*The Journal of Architecture*”, Volume 3, Winter 1998.
230. U2. *The Ground Beneath Her Feet* (sound recording). Interscope Records, 1999.
231. VENN, Couze. *The Future of Dialogue: Narrative Identity, the Exchange of Memory, and the Constitution of New Spaces of Belonging*, www.uel.ac.uk/cnr/documents/Venn3.doc.
232. VIANU, Lidia. *British Desperadoes at the Turn of the Millennium*, LiterNet Publishing House for .pdf Acrobat Reader version, 2005.

233. VIANU, Lidia. *The Desperado Age. British Literature at the Start of the Third Millennium*. LiterNet Publishing House for .pdf Acrobat Reader version, 2006.
234. VIANU, Lidia. *Desperado. Essays. Interviews*. Bucharest: Editura pentru Literatură Contemporană/Contemporary Literature Press, 2009.
235. VIANU, Lidia. *Hybridization in the 20th Century British Literature*. București, Editura Universității din București, 1998.
236. VIEILLARD-BARON, Jean-Louis. *Problema timpului: Șapte studii filosofice*. Translated by Călin Diaconescu. Bucharest: Paideia, 2000.
237. *** *The Vintage Book of Indian Writing 1947-1997*, Edited by Salman Rushdie and Elizabeth West. London: Vintage Books, 1997.
238. WALDER, Dennis. 'How is it going, Mr Naipaul?' *Identity, Memory and the Ethics of Post-Colonial Literatures* in "The Journal of Commonwealth Literature", 2003; 38; 5.
239. WALUNYWA, Joseph. The "Non-Native Native" in V.S. Naipaul's *A Bend in the River*, *Postcolonial Text*, Vol. 4, No 2 (2008).
240. WAUGH, Patricia. *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, London and New York, Methuen, 1984.
241. WEISS, Timothy. *On the Margins. The Art of Exile in V. S. Naipaul*, Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1992.
242. WORDSWORTH, William. *Daffodils*, online poem, <http://www.blupete.com/Literature/Poetry/WordsworthDaffodils.html>.
243. WUNENBURGER, Jean-Jacques. *Filozofia imaginilor*, Translated by Muguras Constantinescu, Preface by Sorin Alexandrescu, Iasi: Editura Polirom, 2004.
244. YULE, Henry and Burnell. A. C. *Hobson-Jobson. The Anglo-Indian Dictionary*, Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd., 1996 (1886).